

250 éves a főváros levéltára

Dr. Budó Jusztin főlevéltáros a levéltár kincseiről és a levéltárak jelentőségéről

Budavára visszavétele után romhalmaz maradt a Duna két partján. Apránként szivárgott aztán vissza a lakosság és az újonnan idetelepített osztrák iparosokkal karöltve, hozzálátott a két város újjáépítéséhez. A meginduló élettől egyidejűleg gyűlni kezdtek az okiratok: hivatalos szerződések, testületi jegyzőkönyvek, névjegyzékek és az újdonsült közigazgatás aktái, amelyek a romok közül kikerült régebbi iratokkal együtt, alapjait adták a székesfőváros mai levéltárának. 1937-ben 250. születésnapját ünnepli a fővárosi levéltár, amely Budapest kultúrhistoriájára nézve felbecsülhetetlen értékű dokumentumokat tartalmaz.

Két esztendő óta a klasszikus műveltségéről híres dr. Budó Jusztin főlevéltáros vezeti ezt az intézményt, amelynek gazdagságát, kitűnő áttekintő rendszerét és az életbe való aktív bekapcsolódását méltán csodálták meg az októberi levéltári kongresszus összes résztvevői.

Két kérdéssel állítok be a nagyhírű főlevéltárhoz. Arra kérem, beszéljen arról, minő jelentősége van a levéltáraknak a történetírásnál és árulja el, milyen érdekes kincseket rejt a székesfőváros levéltára.

„Nemcsak utódok, hanem elődök is vagyunk . . .”

Kerek szemüvege mögül a kutató figyelő tekintetével nézi hallgatóját beszéd közben és a pedagógus oktató módján, mindig példákkal illusztrálva, érthetőségre törekedve, adja elő mondanivalóját:

— A levéltári tudomány terén a németek és a hollandusok vezetnek. Így joggal hivatkozhatom a németekre, akik röviden és kifejezően foglalták össze a levéltár jelentőségét, amikor azt mondják: »Das Archiv ist ein juristisches und historisches Zeughaus.« Ehhez a definícióhoz még hozzáfűzik: »Das Archiv ist die wichtigste Fundgrube für die Geschichte. Das Wesen seiner Aufgaben macht das Archiv zu einem notwendigen Bestandteil der ordnungsmässigen städtischen Verwaltung und zu einer verlässlichen geschichtswissenschaftlichen Auskunftsstelle für die lebendige Verwaltung und Geschichtswissenschaft.«

— A levéltári anyag nemcsak illusztrál, hanem bizonyító erővel is bír, tehát jogi szempontból is felelté áll a könyvtári anyagnak, amelynél már azért is értékesebb, mert a könyvtári anyag legnagyobb része pótolható, míg a levéltár eredeti dokumentumai pótolhatatlanok. A hatóság nem gyakorolhatja joghatóságát, ha nincs levéltára. Nyugodtan mondhatjuk: nézd meg egy város levéltárát és megállapíthatod a közigazgatás fokát.

— A levéltár a múlt és a jelen dokumentumait gyűjti, a jelen és a jövő számára. Az utób-

biról sohasem szabad megfeledkezni. A jó levéltárosnak mindig gondolnia kell Fichte szavaira: mi nemcsak utódok, hanem elődök is vagyunk, tehát az utódaink érdekeire is ügyelnünk kell. Minél több anyagot kell gyűjteni a jövő számára, mert sohasem tudhatjuk, hogy mi miért lesz fontos.

Mit köszönhet a Pázmány-egyetem a levéltárnak?

— Eleesen megvilágítja ennek a tételnek az igazságát Trianon esete. Ki gondolt volna valaha arra, hogy Magyarországot így szétdarabolják egyszer? Ennélfogva nem sejtették, hogy számos, akkor jelentéktelennek látszó dokumentum valaha mekkora fontossággal bír majd. Így volt ez többek közt a budapesti egyetem esetében is. A békeszerződések után a csehek igényt tartottak az egyetemnek felsőmagyarországi birtokaira, azzal, hogy az egyetem állami intézmény és így a békeszerződések értelmében nekik jutott területen fekvő birtok őket illeti meg. Ezt a vagyont úgy sikerült megmentenünk az egyetem számára, hogy repülőpostával küldtük ki Párizsba Országos Levéltárunk dokumentumait, amelyek bizonyították, hogy a budapesti egyetem nem állami eredetű intézmény. A levéltári anyag egy pillanat alatt eldöntötte a nagyfontosságú kérdést.

— Magánszemélyek is nagy hasznát látják gyakran a levéltáraknak, mert hiszen itt őrzik az összes hitfelekezetek anyakönyvi másodpéldányait és az állami anyakönyvi másodpéldányokat. Ezekre a bizonyító erejű adatokra gyakran van szükség, ha az eredetihez nem lehet hozzáférni. Amikor az Apponyi-féle törvény alapján megkivánták, hogy minden tanító bizonyítsa állampolgárságát, a hatósági levéltárak szolgáltatták ehhez az anyagot.

„A levéltár a közigazgatás írásos lecsapódása”

— Már említettem, hogy a levéltárból a közigazgatás fokára lehet következtetni. Mégpedig azért, mert minden úgy, amellyel a város közigazgatása valamilyen formában foglalkozott, a levéltárban eredeti írott okmányokból megismerhető. A közigazgatási tevékenység írásos termékeinek elsősorban újból az élő közigazgatás veszi hasznát, másrészt pedig a történettudomány. A levéltár jogi és történeti fegyvertár. Az önkormányzat legszorosabb tartozéka és közigazgatásának legsajátabb terméke. Ezért a törvényhatóság levéltára — szemben a könyvtárral és a múzeummal — a törvény értelmében közgyűjteménnyel nem nyilvánítható.

— A laikus közönség úgy képzei, hogy a levéltár valami depó-féle raktárhelyiség, ahová a

regiségüknel fogva gyakorlati értékkel nem bíró iratokat felhalmozzák. Pedig nagyon is eleven és állandó használatban levő érték a főváros levéltára: a közigazgatási tevékenység írásos lecsapódása.

Mi minden derül ki a levéltári adatokból?

— A mai közigazgatás szempontjából igen fontos kérdésekben döntött sokszor a levéltári anyag. Így például nemrégiben az állam és a főváros között nagy vita folyt egy költségvetési tétel körül. Ekeken keresztül kapott a főváros bizonyos összegű támogatást a kultuszterület bizonyos meghatározott célra. Egyszer csak megakarták szüntetni ezt a támogatást, azzal, hogy nem bizonyítható a jogalapja. Kutatni kezdtek az eredeti okiratot, amelynek alapján az állam kötelezettséget vállalt az összeg évenkénti kifizetésére. Meg is találtuk a levéltárunkban és így nem vesztettük el ezt a fontos költségvetési bevételt. Ennek az esetben egyébként humoros mellékzöngéje is volt. Ugyanis aki először fordította le magyarra az eredeti latinnyelvű okiratot, nem tudott jól latinul és azt hozta ki a szövegből, hogy — a főváros kötelezte magát arra, hogy az államnak fizet évente egy meghatározott összeget kulturális célra... Szerencsére idejében észrevettem a lapsust és rendbe jött az ügy.

— A háború alatt Bud János, a későbbi pénzügyminiszter, aki akkor még a Statisztikánál dolgozott, a mi levéltárunk anyaga alapján állította össze az árak fluktuálásának statisztikáját, a nálunk őrzött bérleti-, vállalati-, szolgálati- és egyéb szerződések adataiból, amelyek a leghitelesebb dokumentumokat szolgáltatták az áralakulásokra és a pénz vásárló értékére nézve.

Kié a Vérmező?

— Hosszú éveken keresztül vitás kérdés volt, hogy kinek a tulajdona a Vérmező? A főváros és a katonai kincstár sokat hadakoztak egymással ebben az ügyben. Végül levéltári kutatások alapján a katonai kincstár bebizonyította, hogy a kérdéses terület az övé. A főváros belenyugodott, mert nem akart tovább perlekedni. De ha tovább kutattak volna, lehet, hogy — más eredményre jutottak volna. Mert egyes okiratok az egyik, mások a másik fél igazát bizonyítják és minden attól függ, hogy melyek azok, amiket a bizonyításnál felhasználnak. Ugy van ez, mint a vőlegény meg a menyasszony esetében, akik a mátkaság ideje alatt elhallgatják a rossz tulajdonságaikat és csak a jót, a kellemeset mutatják egymásnak...

— A történészek nemcsak olyankor veszik igénybe a levéltárakat, amikor még fel nem derített kérdésekkel foglalkoznak, hanem kontroll szempontjából is. Mert — *Descartes*-tal szólva — kétkedni igen hasznos dolog. Így esik meg aztán gyakran, hogy az ilyen kutatás alapján átértékelnek eseményeket és embereket. Legutóbb a mi levéltárunk adatai alapján az elődöm: *Gárdonyi Albert főlevéltáros teljesen új megvilágításba helyezte a magyar jakobinusok szerepét és felállította Martinovics Ignác családfáját.*

— Nagyon fontos, hogy a levéltári kutatást a legnagyobb alaposággal végezzék, mert ha megelégszenek néhány *trouville*-jal és ezek alapján a fantázia és a logika segítségével építik tovább a múlt eseményeinek menetét, — bizonyos idő elteltével felbukkan egy újabb okirat a levéltárból és halomradönti az okoskodást. Mert az élet nem mindig a logika alapján folyik. Ezért határozott ítéletet mondani csak akkor lehet, ha az ügyre vonatkozó minden okiratot felkutattunk már a levéltárban.

A levéltáros a történetíró előfutárja

— Mint főlevéltárosnak, az a célom, hogy *közkinccsé tegyem a levéltár értékeit és népszerűvé a levéltári kutatást.* Ezért érintkezésbe léptem az egyetem professzoraival és felkértem őket, hogy disszertáció előtt álló hallgatóikat — akik történelmi vagy gazdasági kérdésekkel foglalkoznak — küldjék hozzánk kutatás céljából. Mi minden tudományos kutatót szívesen látunk, csak azt köztjük ki, hogy a mi adataink felhasználásával készült munkáját megjelenése után küldje be nekünk, vagy legalább figyelmeztessen bennünket arra, hogy a munka megjelent és mi beszélhessük.

— A levéltár tisztviselői nagy készséggel állnak rendelkezésre a kutatóknak. A segítségre nagy szükség van, mert az anyag legnagyobb része latinnyelvű és latinul bizony kevesen tudnak jól. A hiányos latin tudás sok balfogásra vezet aztán. Nemrégiben például valaki arról írt, hogy hogyan oszlott meg Buda lakossága vallásfelekezetek szerint és felsorol »unitárius rációkat« is... Ez az abszurdum onnét eredt, hogy levéltárunk latin okmányában azt olvastam, hogy a ráció lakosság egy része »graeci ritus uniti«, másrésze »graeci ritus non uniti« hitű volt, ami természetesen görög egyesült és görög nem-egyesült, illetőleg görögkatolikus és görögkeleti vallásfelekezetet jelent, nempedig »unitárius ráció«.

— Sokan megakadnak a rövidítéseken. Még azt sem tudják, hogy a gyakran előforduló »II ss et 00« jelentősége: »Incliti Status et Ordines«, vagyis: »Tekintetes Karok és Rendek.« Még nagyobb nehézségeket okoz a kutatásnál az, hogy a mi okirataink többnyire középkori és magyarországi latinsággal íródtak, az utóbbi nyelvezet pedig egyedülálló egész Európában. Egyes szavai és főleg rövidítései csak annak a számára érthetőek, aki nagyon jól ismeri ezt a nyelvet. Gyakran fordul elő például a »judlium« szó, amit

Európa egyetlen klasszika-filológusa sem érthet meg, mert kizárólag Magyarországon használták a »judex nobilium« rövidítésére, ami itt főszolgabíró-t jelentett. Ugyanilyen sajátosság az »incatus« rövidítés, ami »in causam attractus«-t, — alperest jelent a magyar okiratokban.

— Most másolom a budai jezsuiták és a budai jezsuita kollégium történetét tartalmazó két hatalmas, latinnyelvű kéziratos kötetet, amelyek nem a levéltár tulajdonai, de adataik rendkívül becsesek és nélkülözhetetlenek számunkra és a másolásnál már feloldom ezeket a nehezen érthető rövidítéseket, hogy az utókor számára megkönnyítsem a kutatást.

— Mindebből látható: mennyire fontos, hogy hűséges, tanult, okos őrzője legyen a levéltáraknak, mert minden egyébtől eltekintve, *ha nem is történetíró a levéltáros, de mindenestre előfutárja, nyomravezetője a történetírónak.* A székesfőváros már régen rájött arra, hogy mennyire nem mindegy ki őrzi a levéltárat és már 1885-ben, jóval a kvalifikációs törvény előtt, kimondta, hogy csak széles látókörű, tudományosan képzett férfú állhat a levéltár élén.

A főváros levéltára ex-lexbe került

— A magyar törvényhozás az 1929. évi XI. törvényekben biztosította a levéltári, múzeumi és könyvtári értékek védelmét. De a levéltárakról aránylag kevés szó esik ebben a törvényben, ezért Sopron megye kezdeményezésére a törvényhatóságok mozgalmat indítottak a levéltári értékek fokozottabb védelmére, aminek érdekében több vármegeye államosítani kívánja a törvényhatósági levéltárakat. Minthogy ennek a fenti törvényeknek az 51. paragrafus a főváros levéltárát kifejezetten kivonja a törvény rendelkezése alól, levéltárunk valósággal ex-lex-be került. Sopron megye akciója nyomán a fővárost is fel-

Heves bőrvizsketésnél és csalánkiütésnél a gyomoc és a béltraktus reggel felkeléskor egy pohár természetes »Ferenc József« keserűvízzel feltétlenül kitisztítandó! Az orvosok ajánlják.

szólították, hogy adjon véleményt ebben a kérdésben. En a magam részéről teljesen feleslegesnek tartom levéltárunk államosítását. A főváros levéltárára vonatkozóan minden kérdést az önkormányzatnak kell szabályrendelet útján rendeznie. Ismerve Szendy polgármester úr nagy koncepcióit és széles látókörét, bizom abban, hogy autonómiánk az állami rendelkezést megelőzően, mintaszerű szabályrendeletet alkot majd levéltára védelmére, amivel ugyanazt a célt még jobban el fogja érni, mintha kiengedné kezéből a városnak ezt a felbecsülhetetlen kincsét.

Dr. Budó Jusztin nagy agilitással dolgozik a levéltár népszerűsítésén, rendezésén és szaporításán. Hivatalt munkáján kívül állandóan járja a vidéki levéltárakat, hogy összegyűjtse a fővárosra vonatkozó okmányokat, amelyeket ott könnyen kiselejtezhettek, mint őket nem érdeklő anyagot, viszont Budapest szempontjából, történeti és jogi vonatkozásban is rendkívül becses értéket jelentenek.

Ezenkívül jelentős irodalmi munkásságot is folytat. Tudvalevőleg most készül a főváros tudományos szintézise, amelyhez a középkori történeti kútfők összegyűjtését ő végzi. Ezzel egyidejűleg hosszabb tanulmányt ír Széchenyi György püspökről, akinek nagyszabású adománnyai vetették meg a főváros új kultúrájának alapját, akit azért méltán Buda második megalapítójának lehetne nevezni.

Rónay Mária.